

NEOLOGISMUL ÎN DEZBATERI LA ACADEMIA ROMÂNĂ

Tema vastă, deloc inedită, dimpotrivă, îndelung dezbătută a neologismelor continuă să pună probleme noi, în bună parte comune limbilor din țări integrate în circuitul cultural și mai ales științific modern, afectând, firesc, și cercetarea românească, între care, chiar mult, lexicografia.

Rediscutarea relației neologism–dicționar academic se impune acum, când în fața celor trei colective de lexicografie de la București, Cluj și Iași, aflate în faza finală a perioadei de pregătire a ceea ce ne-am obișnuit să numim „reluarea DA-ului”, se ridică noi probleme.

Nu numai limbajul științifico-tehnic extrem de bogat și, mai mult, activ în vorbirea comună a nespecialiștilor, dar și alte aspecte – extinderea contactelor cu locuri și popoare ale căror realități naturale, civilizații și tradiții sunt diferite de ale noastre – ne pun în fața unei mulțimi de cuvinte inedite. Care este limita admiterii lor în *Dicționar*? Ce considerăm adaptat/neadaptat, având în vedere, pe de o parte, scrierea, preferată, cea etimologică (în DOOM²) și pronunțarea, iar pe de altă parte, flexiunea, alternanțele fonetice, moțiunea, derivarea, dezvoltări de sensuri noi, produse după normele limbii române?

Principiile fundamentale privind statutul neologismelor în *Dicționarul-tezaur al limbii române* au fost stabilite și expuse în introducerile la cele două părți ale lucrării, DA și DLR, putându-se observa și deosebirile dintre ele din acest punct de vedere; prevederile inițiale au fost depășite cu cât ne apropiem de perioada actuală. Aceste principii reprezintă o sinteză a numeroase discuții purtate, de-a lungul anilor, în literatura de specialitate și mai ales la Academia Română, pentru care elaborarea *Dicționarului*, ce „pentru noi românii constituie o adevărată mândrie națională”¹, era unul dintre obiectivele principale.

Fără a relua discuțiile în amplitudinea lor, voi aminti, deocamdată, din istoricul acestora, câteva momente premergătoare anului 1906, când Sextil Pușcariu a preluat conducerea operei.

Dezbaterile care vizau includerea sau nu a neologismelor în lucrare s-au desfășurat sub dominația concepției inițiatorului, Regele Carol I, privind necesitatea *Dicționarului* și timpul propus pentru elaborarea acestuia. Regele avea „nu numai via dorință, ci chiar nerăbdarea de a-l poseda odată”².

¹ Th. Capidan, în AAR–D (= *Analele Academiei Române. Partea administrativă și dezbaterile*, Seria II), tomul LXVI, 1946–1947, p. 165.

² AAR–D, tomul XXV, 1902–1903, p. 188.

În cuvântările sale, după ce-și exprima admirația pentru „frumoasa limbă română, în al cărei geniu m-am silit a pătrunde și pe care am îmbrățișat-o cu atâta căldură și dragoste”³, încă în 23 martie 1884, Carol I îndemna „să ne ferim însă de o îmbelșugare de expresiuni moderne, cari, nepunând o stavilă la timp, va înstrăina poporului limba sa”⁴.

Dicționarul și Regele au format, pentru academicienii vremii, un binom de care nu puteau face abstracție: „Lucrarea aceasta propusă și întreprinsă din îndemnul și cu ajutorul Augustului Suveran era unul dintre cele mai strălucite monumente ce-l ridică graiului românesc, pe care îl iubește și îl cultivă cu cea mai călduroasă râvnă”⁵.

Diferențele de opinii în privința neologismelor ale celor implicați în istoria *Dicționarului* academic reprezintă fiecare o etapă distinctă în decursul realizării sale.

Primul dicționar al Academiei, avându-i ca autori pe A. T. Laurian și I. Massim, până nu de mult și singurul terminat (1871–1877), apărut în două volume, unul conținând termenii moșteniți din latină, altul numit *Glosar*, în care termenii de alte origini, „vorbele străine [...] fură surghiunite”⁶, deși criticat pentru exagerarea purismului școlii latiniste transilvănene, are și merite, între care includerea și impunerea unor latinisme neologice utile, unele absente din lucrarea lui S. Pușcariu⁷.

Pasul următor îl reprezintă Bogdan Petriceicu Hasdeu. În programul pe care-l fixase la Comisiunea Dicționarului încă în 29 martie 1884, la câteva zile de la cuvântarea Regelui (23 martie), se prevedea excluderea neologismelor din *Etymologicum*, care „nu va avea în vedere anume limba literară de astăzi, ci mai ales limba cea veche și graiul actual al poporului cu divergențele sale dialectale”⁸.

Atitudinea lui Hasdeu față de neologisme nu a fost comentată în discuțiile și reproșurile care au determinat retragerea împuternicirii de a elabora *Dicționarul* (subvențiile au fost suspendate de la 1 ianuarie 1898). Retragerea s-a produs, deși savantul era iubit, admirat, prețuit ca „singurul competent în Academie”⁹ să realizeze o asemenea lucrare. Motivul a fost nerespectarea timpului, oricum redus, acordat pentru redactare, prelungit prea mult din cauza întinderii operei ce nu putea fi terminată într-o viață de om, autorul considerând că „Dicționarul unei limbi

³ Cuvântări privitoare la Dicționarul limbii române rostite la Academie de Maiestatea Sa Regele. Cuvântare rostită la 1 aprilie 1891, în *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea I, A–B, București, 1913, p. V.

⁴ *Ibidem*. Cuvântare rostită la 23 martie 1884, p. III.

⁵ D. C. Ollănescu, în AAR–D, tomul XXV, p. 184.

⁶ Sextil Pușcariu, *Călare pe două veacuri*, București, Editura pentru Literatură, 1968, p. 336–337.

⁷ Vezi Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, I, București, Editura Științifică, 1966, p. 152–155.

⁸ B. P. Hasdeu, în AAR–D, tomul XIX, 1896–1897, p. 143.

⁹ T. Maiorescu, în AAR–D, tomul XIX, p. 155.

trebuie să fie pentru un popor o enciclopedie a traiului său întreg, trecut și prezente. În limbă o națiune se privește pe sine însăși într-o lungă galerie de portrete din epocă în epocă, unele ceva mai șterse de vechime sau de împrejurări, dar în cari totuși ea își recunoaște individualitatea”¹⁰. Pentru Hasdeu „orice mare dicționar al unei limbi ar trebui să fie [și] cartea de lectură cea mai răspândită, cea mai atrăgătoare”¹¹, părere ce explică maniera de redactare liberă de constrângeri lexicografice, amplitudinea și diversitatea comentariilor ce însoțesc cuvintele în *Etymologicum*. „Orice cuvânt oglindește un lucru, o ființă, o idee, o datină; [...] pentru ca ele cu adevărat să nu fie pierdute, pentru ca să poată rodi cu-mbelșugare în brazdele cele adânci ale zilei de mâine, mă tem a le da seci, sarbede, retezate, ci m-am silit și mă voi sili a le aduce palpitânde de viață”¹² – mărturisirea savantului.

În ședința Academiei din 29 martie 1897, când s-a discutat situația lucrării sale, Hasdeu declara: „Nu pot renunța la mine însumi, la Hasdeu; viața mea întreagă am fost consecuent, [...] la finele carierei nu pot să fiu inconsecuent; [...] să lucrez după o altă normă îmi este imposibil”¹³. El se despărțea de *Dicționar* cu tristețe, dar mulțumit de ceea ce a făcut¹⁴ și hotărât să continue: „Tot ce pot face este ca, de la anul viitor, să urmez lucrarea fără plată”¹⁵.

După numai doi ani, la ședința Academiei din 6 aprilie 1899, când se exprimau păreri elogioase despre un prim fascicul prezentat de Philippide, Hasdeu, care refuzase inițial propunerea de a face parte din Comisiunea Dicționarului, pentru că nu avea încredere în competența noului desemnat, își schimbă acum opinia și acceptă să fie membru pentru a sprijini lucrarea.

Cel de-al treilea început (iulie 1897) al *Dicționarului* academic aparține lui Al. Philippide, care a preluat de la Comisiune „liniamentele fundamentale”¹⁶ despre cuprinsul și modul de organizare a lucrării și a desfășurat, cu impresionantă pasiune, o muncă epuizantă¹⁷ pentru respectarea timpului de cinci ani acordat, dar

¹⁰ B. P. Hasdeu, în AAR–D, tomul XIX, p. 154.

¹¹ B. Petriceicu-Hasdeu, *Dicționare și dicționare*, în idem, *Etymologicum Magnum Romaniae*, tom II, Stabilimentul Grafic Socec & Teclu, f.a., p. XVII.

¹² *Ibidem*, p. XVIII.

¹³ *Ibidem*, p. 158.

¹⁴ Vezi Cicerone Poghirc, *B. P. Hasdeu–lingvist și filolog*, București, Editura Științifică, 1968, p. 70–71.

¹⁵ B. P. Hasdeu, în AAR–D, tomul XIX, p. 158.

¹⁶ Vezi *Comisiunea Dicționarului limbii române. Raportul Comisiunii asupra lucrărilor sale*, în AAR–D, tomul XX, 1897–1898, p. 355–364.

¹⁷ Vezi I. Opreșan, *Imaginea unei munci epuizante*, în „Manuscriptum”, XV, 1984, nr. 2, p. 154–157.

Întrebându-se „în cât timp se va sfârși această lucrare?”, în raportul din 3 martie 1900, Al. Philippide își descrie o zi de muncă. „Eu am lucrat în fiecare zi de la 9 ½ oare dimineața (căci de la 8–9 a.m. am în fiecare zi curs la Universitate), până la 12, apoi de la 12 ½ până la 7 și de la 7 ½ până la 12 noaptea, adică 13 ceasuri și jumătate pe zi. Așa lucrând am dovedit să scriu într-o lună două cutii” (apud *Scrisori către Ioan Bianu*, ediție de Marieta Croicu și Petre Croicu, vol. III, București, Editura „Minerva”, 1976, p. 312).

mai ales pentru asigurarea unei calități științifice deosebite, operei la care se angajase și care trebuia să fie nu un dicționar modest, realizat în scurtă vreme, ci un adevărat dicționar tezaur, care „să conțină – cum se preconizase – toată limba, cu provincialisme, cu arhaisme, cu neologisme, tot”¹⁸. Se întreba Al. Philippide: „Din ce punct de vedere s-a pus Hasdeu când a respins atâtea cuvinte? Eu răspund, și cred că toată lumea va răspunde împreună, că din nici unul”¹⁹.

În raportul din 3 martie 1900 înaintat Academiei, în care, după experiența redactării primelor pagini de manuscris, discută principiile care trebuie aplicate în munca lexicografică, Al. Philippide se referă și la neologisme, anume la includerea lor sau nu, în totalitate ori selectiv în *Dicționarul* academic. Granița dintre vechi și nou este greu de stabilit. „Vechi în limba noastră, *curat vechi* sunt numai elementele latinești moștenite din limba latină de pe vremea când romanizau românii pe traci și pe daci. Încolo, toate cuvintele intrate în românește, de la cele dintâi elemente slavonești până la *tramvaiul* de astăzi, au fost și sunt neologisme”²⁰. Toate trebuie admise în *Dicționarul limbii române* „care are pretenția de a fi oarecum dicționarul oficial al unei țări întregi”²¹.

I. Kalinderu, unul dintre cei mai activi și ingenioși participanți la discuțiile privind conținutul și timpul acordat elaborării *Dicționarului*, îl susține pe Al. Philippide în atitudinea față de neologisme, apreciind că „nu e bine să se restrângă un dicționar ca acesta numai la limba literară, adică la cuvintele cu cari se scrie poezia, romanul, novela, istoria sau critica literară, ci trebuie să cuprindă toate cuvintele ce se întrebuițează și au ființă și înțeles în limbă, precum adecă cele întrebuițate în scrieri militare, teologice, științifice, la drumul-de-fer, la telegrafie etc.”²². Și cu aluzie la Hasdeu: „Un dicționar nu se lucrează numai în vederea celor cari cetesc cronice sau manuscrite vechi. Pentru aceia sunt glosare”²³. Exemplele folosite ilustrează evoluția termenilor de la stadiul de neologism la cel de element comun, adaptat normelor limbii române: „Cuvinte ca *cișmea*, *cismă*, *avuz*, trecute azi în limbă, erau la origine tot atât de neologisme precum sunt astăzi vorbele: *ponton*, *eclipsă*, *falț*, *zețar*, *volt*, *dinamo*, cari se întrebuițează și au însemnătatea lor în vorbirea de toate zilele, deci dl. Philippide bine a făcut de le-a pus în lucrarea sa, căci limba vorbită pe toate tărâmurile societății române trebuie trecută și analizată într-un dicționar serios, iar introducerea lor fie după alte dicționare, fie după alt izvor, nu impune o mare întârziere a lucrării”²⁴.

¹⁸ I. Kalinderu, în AAR–D, tomul XXII, 1899–1900, p. 250. Sugestivă este comparația cu munca unui botanist.

¹⁹ Al. Philippide, în AAR–D, tomul XXII, p. 251.

²⁰ *Scrisori către Ioan Bianu*, ed. cit., III, p. 308.

²¹ *Ibidem*, p. 309.

²² I. Kalinderu, în AAR–D, tomul XXV, p. 186.

²³ *Ibidem*, în AAR–D, tomul XXII, p. 251.

²⁴ *Ibidem*, în AAR–D, tomul XXV, p. 186.

Munca la *Dicționar* înainta satisfăcător, Comisiunea era încrezătoare, mai ales că, într-un raport din 1900, la doi ani după preluarea conducerii de către Al. Philippide, s-a constatat că „adunarea materialului” se încheiase și a putut apărea speranța că redactarea se va face în trei ani, apoi „reviziunea” la fel de repede. Existau astfel premisele ca „întâiul dicționar științific al limbei noastre”, „care se face [...] din monumentele ei literare”²⁵, „opera savantă și folositoare, măreață chiar”²⁶, în timpul cerut de Augustul Protector, să ajungă „la bun sfârșit, grație competenței și puterii de muncă a aceluia însărcinat cu executarea ei”²⁷.

Al. Philippide era elogiat: „Trebuie să sărbătorim pe eminentul bărbat, care își închină toate veghile, întreaga sa viață, unei opere atât de însemnate. Nu critica, ci lauda, nu îndoiala, ci deplina încredere, merită lucrarea de până acum a d-lui Philippide, și fiecare din noi trebuie să-i venim în ajutor, ca să o poată face și mai bine și mai iute și să o termine așa cum a conceput-o”²⁸.

Dar atunci când, la 12 martie 1903, Al. Philippide a ajuns cu redactarea doar la litera C și a mai cerut zece ani pentru terminarea lucrării, s-au declanșat discuții, căutări de soluții pentru scurtarea timpului, una dintre acestea fiind renunțarea la neologisme.

Comisiunea Dicționarului (D. Sturdza, I. Kalinderu, N. Quintescu), în ședința din 29 martie 1903, își însușește propunerile lui I. Kalinderu din expunerea *Cum s-ar putea grăbi lucrarea și sfârșirea Dicționarului limbii române*, care va fi citită, amplificată și aprobată la Academie câteva zile mai târziu, în 1 aprilie. I. Kalinderu este mai puțin entuziast în legătură cu includerea neologismelor în *Dicționar* și mai circumspect față de dicționarele anterioare, în care cuvintele nu se susțineau cu citate din autori și se putea presupune că au fost fabricate de lexicograf: „Să nu se admită în dicționar cuvinte cari nu sunt românești, ci numai din întâmplare au fost întrebuințate o dată de un autor [...]. Mai ales cuvinte care se găsesc numai la Pontbriant, la Costinescu, la Polizu sau la Laurian și Massim sunt apriori suspecte și bune de eliminat”²⁹.

Acest punct de vedere era susținut și de alți academicieni.

Gr. Ștefănescu observase mai demult că Al. Philippide a inclus în *Dicționar* o mulțime de „cuvinte bastarde, franțuzisme, pe cari le culege din prin cărți și chiar de prin ziare, cari nu pot face parte din limba românească”. Academia, prin *Dicționarul* său, trebuie „să dea o direcțiune viitorilor scriitori și viitoarei

²⁵ AAR–D, tomul XXII, p. 518.

²⁶ I. Kalinderu, în AAR–D, tomul XXIII, 1900–1901, p. 192.

²⁷ AAR–D, tomul XXII, p. 517.

²⁸ Gr. I. Tocilescu, în AAR–D, tomul XXII, p. 252–253.

²⁹ I. Kalinderu, în AAR–D, tomul XXV, p. 178–179.

dezvoltări a limbii”, de aceea nu poate accepta acele cuvinte străine, „barbare” și neintrate în uz. La nevoie, acestea s-ar putea pune „într-un anex, într-un supliment, dar nu în corpul chiar al Dicționarului”³⁰.

La rândul său, Xenopol opina și el pentru suprimarea unor neologisme, pentru că *Dicționarul* „nu trebuie să fie numai un inventar de cuvinte, ci să fie și un îndreptar al limbii”³¹, or introducerea cuvintelor prea recente s-ar putea interpreta greșit ca admise de Academie.

Aceeași părere era împărtășită și de N. Quintescu: „Alegerea cuvintelor bune, cari pot fi admise în Dicționarul Academiei, și înlăturarea mulțimii de străinisme cari se aud pe ici, pe colea și cari nu pot fi primite în Dicționarul limbii”³².

Ascultând asemenea propuneri drastice, I. Bianu, om cumpătat, remarcă: „Toată lumea filologică și literară știe că scopul regulamentar nu se poate ajunge, pentru că limba literară este un organism viu, în care mereu se introduc vorbe nouă, forme și înțelesuri create de stilisti, scriitori sau vorbitori pentru exprimarea cugetărilor lor”. El face alte propuneri pentru scurtarea timpului de elaborare a *Dicționarului*, insistând ca „graba să nu producă o lucrare schiloadă, în care o parte să fie tratată într-un fel și alta într-altul”³³.

Graba regelui și intervențiile agasante ale Comisiunii Dicționarului în proiectul lexicografic conceput de Al. Philippide, ambele vizând scurtarea timpului de elaborare, dar în detrimentul valorii științifice, înrăutățesc atmosfera de lucru. „Dacă aș fi lăsat în pace, aș fini poate mai lesne; din nenorocire, domnii de la București și-au pierdut răbdarea”³⁴, îi scria lui Hermann Suchier în 8/21 aprilie 1903, iar altădată, în 5/18 octombrie, „Mă chinuiesc cu dicționarul [...]. Cei de la București îmi fac zile fripte ca să grăbesc și eu nu știu cum”³⁵.

Un moment crucial din zbuciumata istorie a *Dicționarului* academic poate fi considerat discursul Regelui, rostit în 1 aprilie 1905, la ședința plenară a Academiei Române, „un fel de edict-program, în care se ordonă cum trebuie să se facă dicționarul românesc cazon”³⁶ – ironiza Philippide. Se cerea forului științific suprem „să puie o stavilă la acest val de nepăsare pentru graiul bătrânesc, stârpind totodată buruienile neologismului, care înăbușe limba strămoșească”³⁷.

Dicționarul trebuia „să nu cuprindă nici un neologism, ci numai cuvinte vechi și curat românești. Deci afară: *pantalón, surtuc, jiletcă, botină* [...], *biblioteca*,

³⁰ Gr. Ștefănescu, în AAR–D, tomul XXIV, 1901–1902, p. 180.

³¹ A. D. Xenopol, în AAR–D, tomul XXV, p. 189.

³² N. Quintescu, în AAR–D, tomul XXIV, p. 181.

³³ I. Bianu, în AAR–D, tomul XXV, p. 190.

³⁴ Alexandru I. Philippide, *În dialog cu contemporanii*, vol. I, București, Editura „Minerva”, 1986, p. 200.

³⁵ *Ibidem*, p. 203.

³⁶ *Ibidem*, p. 215.

³⁷ Vezi AAR–D, tomul XXVII, 1904–1905, p. 208.

universitate, școală, bancă, volum, ton [...], mașină, vagon, gară, restaurant [...] etc. etc. etc., afară [...] o jumătate cel puțin din limba românească!”³⁸.

Relațiile lui Al. Philippide cu Academia Română nu mai puteau continua.

Cu toată munca neobosită și aprecierile de care s-a bucurat la un moment dat, cu toată maleabilitatea în fața propunerilor venite din partea Comisiunii pentru scurtarea timpului necesar finalizării operei, și lui Al. Philippide i se retrage conducerea *Dicționarului* și i se cere să predea „biletele” cu citate și biblioteca pusă la dispoziție, situație în care va deveni inevitabilă abandonarea intenției de a continua independent lucrarea, redactată doar până la *de-*.

După încă o tentativă ce prevedea colaborarea Sextil Pușcariu – Ovid Densusianu, eșuată și aceasta, *Dicționarul* este încredințat în 1906 lui S. Pușcariu³⁹. Momentul Pușcariu reprezintă cea de a patra reluare, tot de la capăt, a *Dicționarului* academic, în această fatalitate a eternelor începuturi.

THE NEOLOGISM IN DEBATES AT THE ROMANIAN ACADEMY (Abstract)

The main principles regarding the status of neologisms in the thesaurus *Dictionary* of the Romanian language, stated in the introductions to the two parts of the work, DA and DLR, represent a synthesis of numerous discussions along several years in the specialty literature and especially at the Romanian Academy.

The debates were conducted according to the initiator’s conception, King Carol I, as regards the *Dictionary* and the time for elaboration.

From the history of the opinions expressed, we mention the stages marked by academic lexicographical works before 1906 when Sextil Pușcariu became the leader of the editorial team: A. T. Laurian and I. Massim’s dictionary, B. P. Hasdeu’s *Etymologicum*, Al. Philippide’s edited fragments.

Cuvinte-cheie: *neologism, dicționar academic, arhaism, B. P. Hasdeu, Al. Philippide, S. Pușcariu.*

Keywords: *neologism, academic dictionary, archaism, B. P. Hasdeu, Al. Philippide, S. Pușcariu.*

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21
elena.comsulea@gmail.com

³⁸ Alexandru I. Philippide, *op. cit.*, p. 215.

³⁹ Vezi Elena Comșulea, *Pe marginea neologismelor. Din afirmațiile lui Sextil Pușcariu*, în *In honorem magistri Onufrie Vințeler*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2011, p. 130–133.